

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.
INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XV

BELGRADE 1984

<http://www.balkaninstitut.com>

значи да су у то време у културном животу Влашке егзистирале две тенденције — идеја промена и конзервативан дух. С временом су у круг религијских хуманиста продрале и хуманистичке идеје које су условиле прве контакте хуманизма са западном културом, припремајући епоху грчке просвећености. Тако се неохеленски утицај постепено осетио подједнако и у националном животу других балканских народа, особито у Влашкој, отварањем перспективе интелектуалног хеленског утицаја у политичком и културном животу фанариотског периода.

У *Додатку* је преглед штампаних књига које су објавили Грци са влашког двора (у времену 1690—1714) не само у прекодунавским

кнежевинама него и у Италији. Следе затим издавачи и приређивачи књига из штампарње у Букурешту.

Аутор је своја размишљања и закључке заснивао на коришћењу веома разноврсне архивске грађе и преписке, црквене историје, колекса, историјских каталога, књижевноисторијских извора и монографских обрада извесног круга питања из области грчке дијаспоре. Огуда по садржају, тематској разуђености и методолошком приступу, ова књига А. Каратанасиса може послужити као узор за обраду сродне грађе и неохеленског утицаја у ширим просторима југоисточне Европе и Балкана.

Миодраг Стојановић

Миодраг Стојановић, ХАЈДУЦИ И КЛЕФТИ У НАРОДНОМ ПЕСНИШТВУ, Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, Посебна издања, књ. 18, Београд 1984, VIII + 284 стр.

Књига дра Миодрага Стојановића заснована је и у свом новогрчком делу — ово унапред треба нагласити — на поузданом познавању модерне научне литературе. Поред чланака из часописа коришћени су кључни радови Ј. Апостолакиса (1950), А. Вакалопулоса (1961), Ј. Ваздравелиса (1970), А. Политиса (1973). Предметом и захватом, Стојановићев рад попуњава видну празнину у области компаративног изучавања балканског народног стваралаштва и живота. И тема (слика хајдука и клефта у усменој поезији) и приступ (који здружује генетичка и типолошка осматрања грађе) одабрани су подједнако промишљено. Питање метода намеће се, наиме, при испитивању сведочанстава сложене природе каква су текстови из усменог народног песничтва.

У новијој стручној литератури одлучно се огласило мишљење по коме клефти из старијег раздобља, онога пре грчког устанка из 1821, нису били покретани националним осећањем и некаквом превратничком свешћу или намером. Такав став не заступа само Алексис Политис (Τὸ δημιόχο τραγούδι:

Κλέφτικα Ατiνα 1973, предговор стр. LI); износе га такође и други аутори у скорашњим и најскоријим радовима (нпр. D. Dakin, *The unification of Greece, 1770—1923*, London 1972, 19; R. Beaton, *Folk poetry of modern Greece*, Cambridge U. P., Cambridge—London—New York, 1980, 102 и даље). Др М. Стојановић, иступа пак, већ у почетку своје књиге против схватања стручњака који настоје да протумаче појаву хајдуковања, једино или претежно, менталитетом народа и геоморфолошким условима на Балкану. Спроведена компаративна испитивања воде Стојановића закључку да је хајдуковање код Срба и Грка појава чији су коренови економски, те да представља стихијни народни покрет у борби против политичке обесправљености. На први површан поглед, такав закључак је близак оном старијем, традиционалном гледању према коме грчки хајдуци ранијег времена чине неку врсту покрета који је припремао потоњу и коначну ослободилачку борбу Грка са Турцима. (Ово гледиште заступљено је и у радовима новијих грч-

ких историчара књижевности: К. Ромеос, *Η Πολύση ένδ; λαού Ατινα* 1968, 198; М. Д. Мирразгези, *Νεοελληνική λογοτεχνία* т. I, Атина 1978, 53 и даље.) Али стварно, рад М. Стојановића је битно одређен његовим настојањем на примени сложенијег метода интерпретације. По усмерењу, тај метод је, рекао бих, у складу с темељним уверењем модерне фолклористике и антропологије: да се из народне књижевности могу опрезним пабирчењем издвојити историјска обавештења под условом да се на уму држе бројни типови „деформација“ којима таква обавештења подлежу (због психолошке функције и естетских особености усменог народног предања).

Метод заснован на реченом уверењу открива своју вредност и своје домете у јединачној интерпретацији. Ова је пак, разумљиво, отворена допунама и критици. Понека интерпретација из прегледно писане Стојановићеве књиге свакако ће, у току даљег истраживања, бити дограбена или модификована. Али се слободно може рећи да је аутор најуспешније улазио у питање о односу између историјске реалности и типских елемената у предању усменог песништва, где фолклорна „схема јуначког живота“ махом допушта тек редукован увид у одређене историјске прилике.

Дакако, песме о клефтима као да се — више но други типови новогрчке народне поезије — нуде и отварају компаративном испитивању. Прво, песме о клефтима се везују за историјске ликове и догађаје (или су тако дате). Даље, нарочито у песмама где је реч о лрку, подвигу, смрти одређеног клефте — ове су вероватно старијег постања — исказ је уздржан, чињенички, утемељен на глаголу и на именици (конкретног значења), чак и бежи, што је ретко у народном песништву, од традиционалног украсног епитета (а кроз то и окопталог формуларног оброта). Но упркос историчности и прагматичности у типу њиховог исказа, ови текстови пружају немале отпоре испитивању. Поређењу с

нашим песмама о хајдучима сме-та, на пример, и сама краткоћа песама о клефтима (десет до двадесет редака). Утврђивању збирног идеала отеловљеног у песмама о клефтима-појединцима стоје на путу неке претежне црте у њиховој садржини. Те песме једва да и спомињу религију — чији значај у борби раје против Турака није занемарљив. А нема у тим песмама ни излива некаквог конвенционалног патриотизма. Штавише, премда аманет да се настави борба с Турцима представља мотив драг песми о умирању клефта, међу клефтским песмама има и текстова у којима јунак и није борац против Турака. При том опет нису, рекло би се, у игри преплитања старих арматолских и клефтских тема. Реч је о историјско-социјалним чињеницама за које се могу наћи паралеле и код нас.

Не изненађује да испитивачи знају да се одреде за различан став пред оваквим материјалом. Рекао бих да су поменута размислилажења у судовима модерних испитивача, кад они одмеравају колико су клефти, у старијим временима нарочито, били борци за национално ослобођење Грка, а колико су, од прилике до прилике, били мотивисани случајним изазовима и личним или практичним побудама, изазвана највише двојак анахроничним сватањем етичких норми и јуначког кодекса понашања клефта хајдука. Један приступ, старији и традиционалан, није ослобођен призивка романтичарског идеализовања. Други, новији и сасвим скори, полемички наглашава црте снажног индивидуализма, чак и самопадљивости у непоковању било каквој принуди, препознатљиве у неким клефтско/хајдучким песмама. Да и не говоримо о случајевима кад јунак улази у сарадњу с Турцима (вид. А. Политис, *нав. дело*, 30—31, и R. Beaton, *нав. дело*, 108; у Стојановићевој монографији стоји о истом лрку, опрезније и разложеније речено, ово: „Тако се арматолски капетан из Акарнаније Н. Стурнарис прославио колико храброшћу, толико и дипломатском

особином, спреман да помогне својим сународницима, а да не добе у сукоб с Турцима", стр. 63). Скори, а критички суд о пренаглашеном индивидуализму јунака у клефтској песми није бежао ни од овакве заострене формулације: клефт/хајдук у песми не само да није револуционар него је он, заправо усамљени побуњеник који одбија сваку врсту подложности, припадања и обавезе (*refusing all allegiance and obligations*; R. Beaton, *нав. дело*, 110). Аутор овога суда Родерик Битн, на једној страни није дао податке о фреквенцији с којом се црте тога индивидуализма јављају по песмама, а на другој страни је додао и напомену: да историјска и социјална стварност и није знала за ликове сасвим такве. Мени се, међутим, чини да би овде требало закључивати опрезније. Крајње осетљив, раздражљив индивидуализам јунака-мегданције јесте црта из херојског света усмене епике који, знамо, у стварности одређеног раздобља и средине нема пун корелат. Па опет. Типска је то црта у јунаку условљена припадношћу мањој затвореној заједници где је спрега између заслуге и признања тако тесна и конкретна да једва и може да се мисли о заслуги ако јој не следи признање и награда. (Такав начин мишљења био је, уосталом, на снази у старој Грчкој и после Хомера, док год је организациона јединица био полис). Треба онда држати на уму да бити клефт/хајдук значи радити „са пола радног времена“. То јест да су клефти/хајдуци не само долазили из малих затворених заједница него да су за њих и остајали везани. Све то, пажљивије осматрено, могло би осветлити природу и вредност оног индивидуализма који одликује клефта/хајдука у народној песми.

Нисам се, невољном стрампутинском, одвојио од приказивања Стојановићеве монографије. И нисам се задржао над излагањима Родерика Битна стога што његова књига није доспела до руку М. Стојановића. Напротив неохеленист са Универзитета у Бирмингему пруж

жио нам је свеж и речит пример за опасности и замке при изучавању клефтских и хајдучких песама.

Да се вратимо садржини монографије *Хајдуци и клефти у народном песништву*.

У првом поглављу дат је исцрпан и сажет преглед досадашњих изучавања песама о хајдуцима и клефтима, као и саме појаве хајдуковања; затим долазе подаци о тим и њима сродним називима за српске и грчке хајдуке, те кратка разматрања о њиховом семантичком развоју; следе примедбе о односу ускоштва и хајдуштва и о клефтарматолима.

Аутор ове монографије је настојао да пружи што потпунији приказ историјата упоредног испитивања клефтских и хајдучких песама. Посао замашан и заслужан. (Ово тим пре што је реч највише о успутним и несистематским освртима, покушајима, поменима.) Посао хронолошки осетљив и на постраним путовима. Тамо где се, речимо, води спор око првенства, по себи ситан а наоко и тапш.

Стојановић износи нов став о томе ко је први усмерио пажњу испитивача на сродности и сличности српске и грчке народне поезије (стр. 16 и даље). Позивајући се на М. Ђурчина, он напомиње: мислило се, а посебно у грчкој науци о фолклору, да је то био немачки песник и филхелен Вилхелм Милер (објавио је превод Форјелове збирке 1825. у Лајпцигу). Но чини се да је Милера, бар за мало, претекао Н. И. Гнедич. Цензорска дозвола за штампање Гнедичевих превода из Форјелове збирке — објављени су у истој години кад и Милеров немачки превод — датована је са 24. октобром 1824. Ово је, дабоме, имплицитно сведочанство, а о томе да је и Гнедичев предговор — с поређењем грчких песама са словенским: руским, српским и чешким — био написан већ 1824. и објављен рано у 1825. години. Додајем овоме код Стојановића наведеном и једно експлицитно сведочанство истога реда: крајем 1824, у алманаху *Северни цветови* (за 1825), Гнедич је објавио три

превода из Форијела, а издавач је дописао напомену да ускоро излази из штампе цео Гнедичев зборник новогрчких песама „украшен занимљивим предговором о духу поезије данашњих Грка и о сличности њеној с простонародном руском“ (види Н. И. Гнедич, *Стихотворение* Лењинград 1956, „Примедбе“ И. Н. Медведове, стр. 817). Дакако, у овом малом спору око првенства има још и питање: није ли В. Милер, а имао је за то прилику, и сам раније и у часописима писао нешто на исту тему.

Са средишњим поглављима књиге, др М. Стојановић улази у компаративно посматрање самих текстова песама. На одабраним описима и мотивима, ту се анализују поступци кроз које народна песма, српска и грчка, гради слику хајдучког и клефтског живота. (Друго, нарочито замашно поглавље говори о хајдучким склонцима, о хајдучком начину живота, четовања и борбе, о обичајном праву код хајдука и о крвној освети.) Поред српске и грчке песме, материјал за упоређење пружају, местимично, македонске и бугарске песме. Кроз упоређење утврђују се чињенице важне за даље испитивање, нпр. разлика у фреквенцији песама са мотивом раздора у хајдучкој чети, на српској и на грчкој страни. Два угла посматрања се доследно допуњују: с једне стране издвајају се подаци о стварном животу хајдука (заклетва, братимљење, јатаци, итд.), а на друго се мотиви посматрају у контексту народне песме, а гдекад и везују за своје античке прототипове (нпр. преширка планина). Аутор се дотиче и општих питања о митопоетској компоненти у народном певању. Однос реалног историјског и традиционалног поетског елемента, као и хронолошка слојевитост народне песме и ликова у њој, егземплификовани су широко у четвртном поглављу, на примеру суперпозиције црта везаних за Новака Дебелића и Старину Новака. У истом поглављу, аутор претреса и мотив о девојци-харамбаша. И овде, као и у другим одељцима, савесно је дат преглед старијих

тумачења (од којих се најраније заснива на миграционој теорији). Са петим поглављем, аутор прелази на поетолошка питања и у историју рецепције. Дотиче се питања настанка народне песме да би осветлио податке о хајдуку/клефти као певачу песме, а затим доноси податке о преводима, о присуству и о утицају хајдучке и келфтске песме у литератури XIX века код Срба и Грка.

Своја поступна, а често и разувена осматрања речених црта у дескрипцији и мотивици песама, др Миодраг Стојановић је свео у аргументовано завршно разматрање о одликама народног и поетског виђења хајдука и клефта. Указује ту, сумарно, на разлике које одвајају хајдучки и ускочки, односно клефтски и арматолски циклус од старијих циклуса српске и грчке народне песме, као и на посебне црте што их испитивани циклус показује код једног и код другог народа. Међу одликама које омогућују оваква разликовања наведени су: спој реализма са цртама херојске романтике и поетске хиперболике, спој јуначког и смешног (више изражен у нашим хајдучким него у грчким клефтским песмама) и сродне одредбе.

У целини гледано, књига дра Миодрага Стојановића покреће, унапређује и разрешује бројна питања важна за разумевање песама о хајдуцима и клефтима. (Илустративни „Додатак“ доноси и мањ, али репрезентативан избор клефтских песама у Стојановићевом читком преводу). Књига је припремана савесно. Проблемима што их она расправља, њен аутор се бави већ дуго у радовима објављеним у периодичним публикацијама Балканолошког института САНУ и научним часописима. Такви су му радови: *Chanteurs des poèmes épiques haidouques et klephtes*, *Balcanica IV*, Београд, 1973, 555—575; *The Motive of Hayduk in Serbian and Greek Nineteenth Century Poetry*, *Balcanica VI*, 1975, 281—295; *Грчки народне песме у српском преводу*, *Balcanica X*, 1979, 147—162; *Легендарни и поетско-историјски лика жене ратника*, *Balcanica XII*, 1981,

87—107; затим: *Грчке клефтске (хајдучке) народне песме (Kleptika)*, Кораћи, 11—12, Крагујевац 1975, 50—58; *Српске и грчке народне песме о устаницима*, I грчко-српски симпозијум (Кавала 7—10. нов. 1976), Солун 1979, 161—174; *Залокостасов превод песме „Златија старца Пеувана“*, Народно стваралаштво — Folklor XVII/66—68, Београд 1978, 104—108; *Српскохрватско усмено песништво у новогрчкој књижевности*, Упоредна истраживања, 2, Институт за књижевност и уметност, Београд 1982, 99—126; *La poésie populaire serbe dans la littérature grecque du XIXe siècle*, Greek-Serbian Cooperation 1830—1908, Serb. Acad. of sciences and Arts, Special Editions, No 14, Belgrade 1982, 111—116.

Видети све у песми клефтској и у песми хајдучкој, с краја њиховог живог развоја, када су бележене на прелазу у XIX век, до тамо у саме њихове почетке, текстуално недокументоване и хронолошки неодребене — то нам на просто није дато. Није прозирнија ни српска хајдучка песма. Упоредно изучавање иде, или би хтело да зађе, и у генетска питања. А питање о генетској или полигенетској природи подударана у народној књижевности, данас је, заправо, само заштрено. (Упркос, или управо захваљујући големој граби сакупљеној нпр. у радовима скандинавско-америчке фолклористичне школе.) Др М. Стојановић одабрао је, дабогме, чврст оквир — простор обједињене традиције. Па опет. Негде је, рецимо кад је реч о препирици брегова, генетска спона с мотивом из античке, Коринтине песме прихваћена у науци и, рекао бих, уверљива. Негде пак, као у покушају повезивања лика девојке-хајдука са митским Амазонкама, у истом правцу повела је мисао већ и Маја Бошковић-Stuđić, тешко је успоставити (делом и преко *тобелија*) неспорну генеалошко-мотивску спону. Требало би овде, чини се, потпуније узети у обзир и неке од општих монографија о мотиву жене-ратника. (Подсећам на: Н. Adolf, *Literary Characters and their Subterranean Sour-*

ce — The Amazon Type in Literature, 1959.) Наиме, у компаративним студијама мотива о делији-девојци, управо је у новије време истицано да се он, како се у античко време јавља код европских народа, сасвим слабо ослања на легенде о Амазонкама.

Не могу залазити у појединости. Питања компаративне мотивске анализе отварају монографије ове врсте у многим, па и неочекиваним правцима. Листајући Стојановићеву студију нисам могао а да не помислим: опремање гроба и ковчега за клефту/хајдука, можда то заиста, како се говорило, вуче корен из акритског предања; молба смртно рањеног да му другови одсеку и однесу главу (а не непријатељ), то може бити рефлекс из времена пре употребе ватреног оружја — дакле, делић археологије у клефтској песми; а мотив смрти-венчања, о чему је доста писано, то је заједничко добро у песмама више балканских народа. Но добро је напустити обманљиво пространу област фолклористике. Окренимо се, и ту кратко, једном ужем, уско филолошком предмету: српским преводима клефтских песама, и старијим и Стојановићевим. Има, наиме, и ту места продуженом испитивању и поновљеном напору. Рецимо, где је (стр. 215—216) реч о српском преводу две клефтске песме које је у *Србском летопису* за 1833. објавио Теодор Павловић, уз свој приказ Гнедичевих руских превода из Форијела, остајемо неминовно под утиском: Павловић је преводио са руског, Гнедичевог превода. Наиме, на руском и српском су наведени уводни стихови песме *Андрико*, а као илустрација и Гнедичевог и „од њега насталог Павловићевог превода“. Али наш утисак измениће се у неколико ако поближе осмотримо и почетак другог Павловићевог превода. И ти уводни стихови из песме *Гроб Диме Ајдука* наведени су код Стојановића. (Они, дакако, само као узорак за Павловићево метричко решење: осмерац и десетерац наспрам Гнедичевог четрнаестерца, и наспрам изворног јамског петнаестерца.) Стихови,

овде осавремењени ортографски и интерпункцијски, гласе:

Зашло је већ сунце,
 А свој завет ајдук Дима прави:
 „Устај, ид'те, децо моја,
 Покрај воде леба ужинати;
 Ти Лампраксе, мој нећаче,
 Оди седи овди близу мене —
 Теби моје оружје;
 Ти га носи пак капетан буди.“

Песма у Гнедичевом преводу носи наслов *Гроб клефта* и уведена је напоменом (пренето код М. Стојановића у образложењу Павловићевог преводилачког избора). Први стихови руског превода — додаћу им одмах оригинал — гласе:

Садилосја солнце, а Дим свој завет
 говорил:
 „Подите вы, дети, на ужин пора за
 водой;
 А ты, мой племянник, садися,
 Лабракис, ко мне.
 Тебе моя сбруя, оденья и будь
 капитан...“

‘Ο ήλιος έβασίλευε κι’ ο Δήμος πα-
 ραγγέλνει:

Σύρτε, Παιδιά μου, στò νερό, ψωμί
 νά φάτ’ άπόψε,

κ’ έσò Λαμπράκη μ’ άνιψιέ, έλα κά-
 τας κοντά μου,

νά σού χαρίσω τ’ άρματα, νά γένης
 καπετάνος.

Павловићев превод, поред свег подударања с Гнедичевим, од овога и одступа. Под руком ми, додуше, није Форијел. Грчки текст узимам из новијег издања (Н. Г. Πολύτου, *Έκδοται*, 4. изд., 1958, бр. 43). Али не бих рекао да ту грешим. Два Павловићева одступања од Гнедича, тачно репродукују овде наведени оригинал: у „леба ужинати“ (ψωμί, хлеб се не спомиње у Гнедича) и у „мој нећаче“ (άνιψιέ, где Гнедич ставља племянник).

Преводи М. Стојановића, гледано у целини — а то и односи превагу — рад су заслужан, метрички надаре. Преносе у српски језички медиј изворни, политички стих новогрчке народне песме. У

томе је преводилац успео више од својих претходника. Долазе његови преводи у тексту монографије, уз илустративне одломке; долазе онда и у поменутом „Додатку“ (стр. 246—266), сведеној антологији са више од четрдесет народних и две обраде клефтских песама (Р. Lambros, A. Valaoritis). Одабране по типским и тематским мерилима, песме потичу из већег броја познатих збирки (С. Fauriel 1824—25, N. Tommaseo 1841—42, G. Eulambios 1843, A. Theros 1909, N. G. Politis 1914, по изд. из 1969). Не можемо а да не поздравимо јављање ових и оваквих превода из новогрчких народних песама. Наводе нас и на размишљање куда и како даље. Или, ако не то, на разговор о томе какве су то брите и обзирн који обавезују при преводу клефтске песме.

Филолошки посао значи, најпре, и још задуго пре његовог одлагања у текст, увек окончан само за штампара али не и за аутора — преметати некакву срчу од подака. Тако је исто и у филолошком преводу. Има ту којекаквих неопходности. Премного за једног посленика. Колико се само, а увек изнова, надограђивало и експериментисало на преводу класика сваке врсте, тамо, у књижевностима историјски повлашћенијих народа. Нама пак народна грчка песма, а и она других балканских суседа, долази тек одскора у преводима и филолошким и модерним. (Опоменимо се и недавне *Антологије поезије балканских народа I*, Просвета, Београд 1981). Рецију, и код успешних превода, какви су Стојановићеве, треба гледати не само шта је савладано него и куда би се, и како, могло и даље искорачити. Јер из оригинала понешто уђе у други језички медиј, у друго поднебље књижевно и просторно, тек промишљеном бригом преводиоца. Понешто је упорно одбојно, и неће, никако. Гдекад преводилац тражи помоћ у транспоновану, супституцији. Гдекад остаје могућност да се прибегне коментаторским појашњењима.

Одмах у првој песми Стојановићевог „Додатка“ (стр. 247, ПЕ 30),

заиста, придев περίφανος — како стоји у Стојановићевом наводу из Пасова — везивати за περίφανής „вибен, славан“? Значило би то претпоставити прелаза придева међу о-основе, а и повлачење акцента, према почетку. (Гласовно је саввим далеко: περίφηνος „чуден, славан“.) Међутим, Пасов је текст песме издао још 1860. године. Његов начин бележења и-гласа у придеву perifanos (са јотом а не са итом) није препрека да περίφανος идентификујемо као περήφανος „поносит“ (од ὑπερήφανος). Или ја грешим?

Јесте лексика у народној поезији осетљива, крхка грађа. Преводи какви су ови М. Стојановића имају, у нашој средини, улогу важну. Ево стога још неколиких запажања. О језику који се у народној песнији сталожно, завазда, па је у преводу, где се мора експериментисати, таман-мера очас неверена. И осети се то из самог превода, неизбежно, као недомашеност, несасгласје. „Крај запуштеног извора то Пљаскас рањен лежи“ (стр. 260, Fauriel I, p. 32). Какав је то епитет за — извор? У истој песнији читамо:

На Олимп горе успни се, на оно дивско место!
Јунаци там не болују, већ јачају слабићи.

Први ред: оригинал има $\sigma \epsilon \beta \mu \rho \phi \omega \nu \tau \omega \nu \tau \acute{\omicron} \tau \omega \nu$. Да се у штампани превод није упућујала слагачка грешка: *дивско* уместо *дивно*? Али са равногласним епитетом *дивско* дати су исти стихови већ и раније, на стр. 52 текста монографије. Изиђе, преводилац је супституисао епитет. Зашто? И зашто тако смело? Други ред: оригинал том стиху гласи:

$\text{Ἀνδρείοι ἕχει δὲν ἀρρωστοῦν, κ' ἀρρωστοὶ ἀνδρείουον.}$

Из скамије би за ово дошао превод и дослован и груб: „Храбри тамо не болују, а болесни се охрабре“. Тако што не иде, дабогме и никако, у превод веран свеукупном значењу и ваљан уметнички. Бачки одсечан превод ипак нам казује, о изворном стиху, нешто уметнички саввим битно. Ориги-

нал је изграђен на пару антигетичких речи-појмова поновљених у хијазму. Истакнуто је то и сазвучјем *а*-гласова поновљених у афоризму: *andr — ar — ar — andr*. Наш преводилац уочио је, разумем се, да је „храбри“, у наведеним стиховима, и одвише опште, неодребено. Ставио је „јунаци“. (Заправо, у затвореном смо свету клефтске песме, па је, непосредно, реч о хајдучима-паликарима.) Хтео је преводилац, рекао бих, да сачува и наведене уметничке особености, укључно са *а*-сазвучјима. (Није, отуда, ушао у хијазам, а могао је. Некаком спрегом свога јунаци не болују са, рецимо, *болни се подјуначе*. Или некако спретније.) Повео се преводилац, на невољу превода, за етимолошком вредношћу придева ἀρρωστός „немоћан“, тј. „слаб, болестан“. Али ни то, ни наше *слаб=болестан*, не правда превод „већ јачају слабићи“. Напросто, реч је о клефту рањеном и болесном; такав се, у гори, опаће новом мужевношћу, или, јер ово је значење и код ἀντρείων и код ἀντρείων , „постају (наново) јунаци, паликари“.

Још две-три примедбе уз превод. Не бих, без преке потребе, занемаривао разлику у значењу између непрелазног и прелазног μαλόνω (*Олимп и Кисав*, стр. 247 и, раније, 52, ПЕ 23, стр. 1 и 5, где треба: „Немој да ме грдиш, кудаш и сл.“). У преводу исте песме, Олимп назива Кисав „удворице Турска“. Ту је значење партиципа τουρκοπατιέται (од τουρκοπατία = πατία $\alpha \rho \omega \tau \acute{\omicron} \sigma \tau \omicron} \text{s}$, ἐρχομαι $\text{ὑπὸ τῆν κυριαρχίαν τῶν Τούρκων}$) прилично надограбено, дакако не у супротности с контекстом. Има стихова где би превод требало примакнути значењу изворног текста (стр. 53, ПЕ 57, ст. 5, не: „Са врха ... гледни горе“; стр. 256, ПЕ 27, ст. 2, не: „преспавали су зору“). На стр. 254, у преводу означеном са ПЕ 32, треба проверити по којем је издању стварно сачињен превод. (Не само да је, у стиху 6, τῆ νύχτα χαραόλι пренето са „у кули ноћ смо бдели“. За стих 10,

$\tau \acute{\omicron} \chi \acute{\epsilon} \rho \iota \mu \omicron \upsilon \text{ π} \rho \omicron \sigma \kappa \acute{\epsilon} \rho \alpha \lambda \omicron \text{ κ} \alpha \iota \tau \acute{\omicron} \sigma \tau \alpha \theta \acute{\iota} \mu \omicron \upsilon \text{ σ} \tau \rho \acute{\omicron} \mu \alpha \text{;}$ долази овај превод:

„Јер шума би ми простирка, а сабља мој покривач“. Не бих, али то је питање тона и дикције, био ни за „нит“ једок газе хлеба“ (ζωτὸ φῶμι, ст. 8.) Вредност речи χρίρια у поређењу на стр. 78 (Passow ХСII, 12) требало би дати верно и сагласно с преводом у песми на стр. 257 (ПЕ 27, стр. 4). Јер аге се, очевидно, у првоспоменутој песми пореде са основима предводницама.

(Преводи се служе, ради савлађивања метричких захтева петнаестерца, различитим облицима и транскрипцијама клефтских и других имена: Христо Милионис, Христоса Миљона, наизменично у истој песми. Начелно, поступак није недозвољен. И у преводима Хомера могу се наћи сличне дублете. Не знам, међутим, чиме би се могла правдати различна транскрипција иницијалског консонанта у Јотис и Гифтакис. Имао је то, истина, још Гнедич.)

Кад смо већ у речи о речима, да поновим: Стојановићевим преводима треба одати признање, због стиха, најпре, због избора лексике, дикције, тона. Местимиче, али само у изолованом стиху, има слобода, готово експеримената, а успелих. Прекорачена је, узимам пример са стране 255 (ПЕ 52, ст. 4), граница између превода и препева, вазда слабо разбирљива уосталом, у реду:

О пролазници друмовски, војници
— корачници,

за изворно грчко Διαβάτες под διαβαίνετε, οτράτιώτες под περπάτε. А рекли бисмо — не мари, добро је тако, има ту и нека, у суву одредбу тешко сводива супституција, и значења (слике) и звучног ефекта. Штавише, наведени ред чува и у преводу, најтачније, поделу петнаестерца у полустихове од осам и седам слогова — сасвим важну јер она је, у равни стиха, израз исометријског начела темељног за народну песму. (Вид. С. Кирјакидис, *Ἡ γένεσις τοῦ διατύχου καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσομετρίας*, Солун 1947.) Могамо имати на уму те захтеве народног петнаестерца за симетријом јединица смисла и јединица об-

лика. Тако нећемо наћи замерке незнатним померањима значења, од *пудар* (δραχμάτης) до *виноградар*, и од *винарски трговац* (κραιοπόλλος) до *подрумар*, у успелим преводима какав је и *Жеља клефта* (стр. 248, ПЕ 21):

У мају да сам чобанин, у јесен
виноградар,
А усред зиме студене подрумар бих
да будем,
Но највише бих волео да бардамол,
клефтарметол,
Арматол у планинама, у доловима
клефта...

Само, преводилац гдекад неопрезно гради мету критичару. Клефти у песми, то је свет обучен, опасан и ограђен својим фолклором од пуцади, јагагана, па и јарића или јагњића на ражњу. Пренеси превод тај свет, уз ослонац на речи и на слике. Но и у техници казивања или употребљивања има клефтска песма тананости које ваља, до краја, чувати. (Дотичем се области естетске, условно речено, где нам је Стојановићева монографија, забављена другим, историјским и мотивским предметима, остала умногом дужник.) Ако преводиоцу недостаје опрез, појави се исклизнуће. У поменутој славној песми о препирци брегова (стр. 247—248, ПЕ 23, ст. 7—9), на пример:

Старина Олимп ја сам ти по свему
свету чувен,
Што имам врха четр'ес'два,
шездесет и два врела,
На сваком врху барјак је, на
свакој грани клефта...

Завршни ред навода намеће нам, хтео то преводилац или не, призор неоправдано конкретизован; пеничка реч оригинала је ту, заправо, аналитички рационализована, па је дошла готово прозаична, у дочаравању сликовне представе неспретна: Олимп сав под заставама, хајдучи „на“ гранама. Исклизнуће у преводу, а учи нас цени уметнички домашеног изворног израза. Стоји у грчком оригиналу, наиме, по прилици ово, а и то још грубо пренето: сваки ми врх

стег, свака грана најдук — *καθε κορφή και φλάμπουρο, καθε κλαδι και κλεφτης*.

Све овде речено о преводима и проблемима превођења води закључку: од дра М. Стојановића смели бисмо очекивати обимнију и у врстама песама потпунију антологију новогрчке народне поезије у српском преводу. Била би она, извесно, леп добитак. Сасвим као

што је монографија М. Стојановића, по којој смо листали, користан и веома подстицајан прилог компаратистичким и балканолошким истраживањима. Она, како сам већ рекао, покреће, унапређује и разрешава бројна питања важна за разумевање песама о хајдучицима и клефтима.

Мирон Флашар

BALKAN STUDIES, VOLUMES 22/1,2 and 23/1,2 Institute for Balkan Studies. Thessaloniki 1981, 1982.

Четири свеске двају годишта (1981. и 1982) часописа *Balkan Studies*, у издању Солунског балканолошког института, настављају традицију обрађивања широког спектра културно-историјских и осталих сродних тема које се, на овај или онај начин, односе на регион Балканског полуострва. При том су сарадници, поред чланова Института у Солуну, и многи страни научни радници, укључујући и југословенске. У првој свесци из 1981. године истиче се чланак Б. Папуље „Источна Европа — област културне конвергенције“, а затим прилог Д. Деливаниса „Грчка народна економија у седамдесетим годинама“ који обрађује савремену проблематику, као и чланак Биљане Марковић о Рударском закону деспота Стефана Лазаревића из 1412. године.

У другој свесци из 1981, водећи прилог је из пера руског историчара В. Виноградова под насловом „Цори Канинг, Русија и еманципација Грчке“, а затим следе написи и студије којима се додирују разноврсна питања, као што су питања земљишне својине према шеријатском праву (В. Деметриадис), уметност и друштво између два светска рата у Румунији (В. Рапану), трговина између лука Солуна и Кавале средином XIX века (К. Вакалопулос) итд.

Прва свеска из 1982. године посвећена је у целости историјском

периоду 1940—41. и представља зборник радова са научног скупа о овој проблематици. Запажени прилози о италијанској агресији и другим питањима имају за ауторе Д. Лукача, З. Тсирпанлиса, Р. Хајама, А. Александриса, Д. Деливаниса и друге.

Свеска бр. 2 из 1982. године садржи следеће прилоге: Д. Јонеску „Рукопис Дионисија Еклисиархула у Варламском манастиру“; А. Каратансис, „Александар Амирас (1679—1740) — пример грчког ерудите у Молдавији“; К. Папулидис „Карактеристични документ Габриела Катаказија из спољнополитичких архива Русије“; Е. Кофос, „Грчка реакција на догађаје који су довели до Албанске лиге у Призрену“; К. Вакалопулос, „Историјска сведочанства о политичком стању на Светој Гори (1880—1884)“; Ј. Кофас, „Велика Британија и поновно довођење на власт краља Борба II“; Ј. Крејг, „Немачка дефанзивна политика на Балкану: случај концентрације у Грчкој 1943. године“.

Као што је то уобичајено у овом студиозном часопису наших суседа све четири свеске садрже бројне приказе књига, а такође и подробне извештаје о унутрашњим и међународним активностима Института за балканске студије у Солуну.

Бурица Крстић